

INTENTIO LECTORIS. NAPOMENE O SEMI- OTICI RECEPCIJE

● Umberto Eco,

U posljednjim je desetljećima na polju književno-kritičkih rasprava došlo do izmjene paradigmi. Ako je u strukturalističkoj klimi prednost imao onaj pristup koji tekst analizira kao predmet s određenim strukturnim značjkama što se daju opisati više ili manje formalnim sredstvima, kasnija se diskusija okrenula pragmatici čitanja. Od početka šezdesetih godina pojavile su se mnoge teorije o paru čitatelj — pisac, a danas se ne govori više samo o pripovjedaču i svijetu pripovijesti, nego se barata pojmovima poput semiotički pripovjedač, vanfiktivni pripovjedač, subjekt izrečenog iskaza, fokalizator, glas, meta-pripovjedač, s druge strane pojmovima kao virtualni čitatelj, idealni čitatelj, modelski čitatelj, nadčitatelj, projicirani čitatelj, obaviješteni čitatelj, pra-čitatelj, implicirani čitatelj, meta-čitatelj itd. [Svi ti pojmovi ne posjeduju, naravno, jednak teorijski status. Kod Pugliati 1985¹ (v. takoder Ferraresi i Pugliati 1989²) se može naći potpun zemljovid takvih identiteta i razlika.]

Svi ti smjerovi, bili oni označeni kao estetika recepcije, kao hermeneutika, kao semiotičke teorije idealnog odnosno modelskog čitatelja, kao »reader oriented criticism« ili pak kao dekonstrukcija, istražuju u manjoj mjeri empirijski protok čitanja (njime se bavi sociologija recepcije) nego konstrukciju (ili dekonstrukciju) teksta u postupku čitanja, koje se smatra nužnim preduvjetom aktualizacije teksta kao takvog. Svi ti smjerovi počivaju na sljedećem uvjerenju: Ako želimo objasniti funkciranje nekog teksta (čak i neverbalnog), onda pažnju ne moramo, ili barem ne moramo jedino, usmjeriti na proizvodnju toga teksta nego na ulogu primatelja, koji razumije tekst, koji ga aktualizira i interpretira, kao i na načine kojima tekst prepostavlja tu suradnju primatelja.

1.1. Arheologija

Fantom čitatelja stoji u središtu različitih, i inače međusobno neovisnih teorija. Prvi je o »impliciranom autoru što vodi čitatelja sobom« izričito govorio Wayne Booth u svojoj *Retorici fikcije* iz 1961³. Kasnije su međutim, bez znanja jedne o drugoj, nastale semiotičko-strukturalna i hermeneutička razvojna linija. [...]

1.2. Tri tipa intencije

No, vratimo se sadašnjoj situaciji. Suprotnost između generativnog načela (koje utvrđuje pravila za proizvodnju nekog tekstualnog objekta, koji se može istraživati neovisno o njegovu djelovanju) i *interpretativnog* načela (usp. Viol 1982⁴) mora se razlikovati od drugog tipa suprotnosti, koji nalazimo na polju hermeneutičkih istraživanja i koji se zapravo javlja u tri vida: naime kao razlika između interpretacije u smislu potrage za intentio

●
¹ Paola Pugliati, *Lo sguardo nel racconto* (Pogled u pripovijesti), Bologna: Zanichelli 1985

² Mauro Ferraresi e Paola Pugliati, »Il lettore: modelli ed effetti dell'interpretazione«, VS 52-53, 1989

³ Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction*, Chicago: Chigaco UP 1961

⁴ Patrizia Viol, »Du côté du lecteur«, VS 21-31, 1982

auctoris, interpretacije kao potrage za intentio operis i interpretacije kao nametanja tzv. intentio lectoris.

Dok u sadašnjim raspravama osobito prevladava inicijativa čitatelja (u smislu jedinog kriterija definicije teksta), klasične su diskusije prvenstveno bile zaokupljene kontrastiranjem sljedećih dva programata:

- (a) u tekstu se mora tragati za onim što je pisac htio reći;
- (b) u tekstu se mora tragati za onim što on kazuje neovisno o autorovim namjerama. Tek kad je bila prihvaćena druga strana te usporedbe, mogla se formulirati sljedeća alternativa:

(a₁) u tekstu se mora tražiti ono što on kazuje s obzirom na svoju vlastitu kontekstualnu koherenciju i na sustave značenja, na koje se odnosi;

(b₂) u tekstu se mora tražiti ono što primatelj u njemu nalazi s obzirom na svoje vlastite sustave značenja i/ili na svoje vlastite želje, poticaje i preferencije.

Ta je rasprava o smislu teksta doduše vrlo važna, ali ona se ni u kojem slučaju ne podudara s raspravom o suprotnosti između generativnog i interpretativnog načela. Jer, posve je moguće generativno opisati neki tekst, promatrati ga u njegovim navodno objektivnim značajkama — ali ipak dijeliti mišljenje da, generativna shema što objašnjava tekst ne kani ponavljati namjere autora, već apstraktnu dinamiku shodno kojoj se jezik u tekstovima rasporeduje na temelju vlastitih zakona i proizvodi smisao neovisno o namjerama posiljatelja.

Isto je tako moguće zauzeti hermeneutičko stajalište i pri tome vjerovati da je cilj interpretacije potraga za onim što je pisac stvarno htio reći, ili pak za onim što je bitak izriče pomoću jezika, a da pri tome ne moramo dijeliti mišljenje da se riječ bitka može definirati na temelju impulsa primatelja. Morali bismo dakle istraživati prilično široku tipologiju stajališta što nastaju iz međusobnog križanja opcije generiranja i interpretacije s opcijom između intencije autora, djela ili pak čitatelja; ta bi pak tipologija, samo po pravilu apstraktne kombinatorike, pružila mogućnost da se formulira barem šest potpuno raznorodnih teorija i metoda obrade tekstova. [Ja sam nedavno pokušao pokazati (v. članak o Dantevu 8. pismu, u Eco 1985⁵) da se u srednjem vijeku povodom nesumnjive sposobnosti nekog teksta da potakne bilo beskonačno mnogo interpretacija bilo takvih koje nisu prethodno utvrđene, u potrazi za mnoštvom značenja ipak postojano držalo do predodžbe o tekstu, prema kojoj tekst nije mogao sam sebi proturječiti, dok je svijet renesanse, nadahnut novoplatoničkom hermetikom, pokušao definirati idealni — naime poetski — tekst kao tekst što dopušta sva moguća, čak i najproturječnija tumačenja.]

Na toj se razmedj danas vodi teorijska bitka oko nove definicije o tome kakva je uloga interpretacije. Ipak suprotnost između srednjeg vijeka i renesanse iznosi na vidjelo jednu daljnju suprotnost unutar renesansnog modela, jer hermetičko-simboličko čitanje teksta može uslijediti na dva načina:

- tako da se traga za beskonačnošću značenja koja je autor ugradio u tekst;
- tako da se traga za beskonačnošću značenja o kojima sam autor nije ništa znao (koje vjerojatno primatelj ugrađuje u tekst, a da se pri tome ne može reći da li se to odvija prema intentio auctoris ili pak u proturječju s njom).

Čak naime ako i kažemo da jedan tekst može stimulirati beskonačno mnogo interpretacija te da il n'y a pas de vrai sens d'un texte (Valéry), time još ipak nije odlučeno ovisi li beskonačnost interpretacije o intentio auctoris, o intentio operis ili pak o intentio lectoris.

⁵ Umberto Eco, *Sugli specchi e altri saggi* (»O ogledalima i drugi eseji«), Milano: Bompiani 1985

Tako su kabalisti u srednjem vijeku i u renesansi govorili, da se Kabbala može ne samo tumačiti na bezbroj načina, nego da ju se dosljedno beskonačnom broju kombinacija slova iz kojih se sastoji, iznova napisati na beskonačno mnogo načina. Beskonačan broj tumačenja ovisio je doduše o inicijativi čitatelja, ali je u svemu ostalom potpadao pod volju i plan svog božanskog tvorca. Ta povlastica, što se pripisuje intentio lectoris, nije uvijek jamstvo za beskonačnost interpretacija. Ako se prednost i prida intenciji čitatelja, ipak se mora računati i s takvim čitateljem koji će se odlučiti za to da tekst čita kao da ima samo jedno značenje, tražeći — možda beskonačno — to jedno značenje. Kako naime objediniti autonomiju čitatelja s odlukom nekog pojedinačnog čitatelja da se *Božanstvena komedija* mora čitati u apsolutno doslovnom smislu bez potrage za duhovnim značenjima? Kako pomiriti povlaštenog čitatelja s odlukama nekog fundamentalističkog čitatelja Biblije?

Može dakle zagovarati estetiku beskonačne tumačivosti poetskih tekstova koja se podudara sa semiotikom ovisnosti interpretacija o intentio auctoris. Isto tako postoji semiotika univokne interpretacije tekstova koja ne želi biti vezana za intentio auctoris već prednost daje intentio operis. Posve je moguće čitati neki tekst kao beskonačno tumačiv, a da ga je njegov autor koncipirao apsolutno univoknim (kao u slučaju neke fantastične i posve promašene interpretacije katoličkog katekizma ili pak, da se ne upuštamo u hipoteze tipa science fiction, kao u slučaju Derridine interpretacije nekog Searlova teksta (1977⁶). Moguće je također čitati neki tekst kao beskonačno tumačiv, a da on pri tome sa stajališta intentio operis izvjesno nije više značan, barem što se tiče žanrovske konvencije: Tako brzovat s tekstrom »Dolazim sutra u srijedu 21. u 22,50« može imati prijeteći prizvuk ili pak ton isčekivanja.

Obrnuto, može se čitati neki tekst kao univokan iako ga je njegov autor koncipirao beskonačno tumačivim (to bi bio slučaj fundamentalista, ukoliko Bog Izraela odgovara predodžbama kabalista). Neki tekst se može čitati kao univokan koji prema stajalištu intentio operis dopušta različite interpretacije, barem ako se držimo jezičnih zakona: To bi bio slučaj u »They are flying planes«, ako ga čita neki promatrač zračnog prometa, ili pak slučaj nekoga tko *Kralja Edipa* čita kao kriminalistički roman u kojem je sve svedeno na traženje krivca.

To je pozadina na kojoj ćemo morati istražiti nekoliko smjerova koji se danas bave problemima interpretacija. Sociologija književnosti se na primjer bavi uglavnom pitanjem što tekstovi znače pojedincu ili nekoj zajednici. Ona se u tom smislu ne bavi razlikom između intentio auctoris, operis ili lectoris, budući da ona registrira samo ophodenje društva s tekstovima, ne razmišljajući o tome je li ono ispravno ili pogrešno. Estetika recepcije naprotiv polazi od hermeneutičkog načela da se neko umjetničko djelo sve više obogačuje interpretacijama koje je proživjelo kroz stoljeća. Ona razmatra odnos između socijalnog učinka umjetničkog djela i horizonta očekivanja primatelja vezanih za određenu povijesnu situaciju. Međutim, ona ne nijeće da interpretacije moraju odgovoriti hipotezi o dubinskoj naravi intencije teksta. Isto tako i semiotika interpretacije (teorije o modelskom čitatelju kao i teorije čitanja u smislu čina suradnje) u tekstu obično tragaju za likom konstituirajućeg čitatelja, a to znači da i semiotika interpretacije kriterije vrednovanja za manifestacije intentio lectoris želi naći u intentio operis.

Nasuprot tome različiti oblici dekonstrukcije pridaju važnost inicijativi primatelja i nesvodivoj ambivalenciji teksta koja ga čini pukim stimulansom interpretacijske samovolje. No o tome da takozvana dekonstrukcija nije nikakva kritička teorija već arhipelag najrazličitijih pristupa i metoda, najbolje je procitati kod autora kao što su Ferraris (1984)⁷, Culler (1982)⁸ i Franci (1989)⁹.

23

3. program
hrvatskog
radija

⁶ Jacques Derrida, »Limited Inc«, *Glyph* 2, 1977

⁷ Maurizio Ferraris, *La svolta testuale* (»Tekstualni obrat«), Pavia: Unicopli 1984

⁸ Jonathan Culler, *On Deconstruction*, Ithaca: Cornell UP 1982

⁹ Giovanna Franci, *L'Ansia dell'interpretazione*, Modena: Mucchi 1989

1.3. U obranu doslovnog smisla

Svaka rasprava o slobodi interpretacije mora početi obranom doslovnog smisla. Prije nekoliko godina je Ronald Reagan, isprobavajući mikrofon prije neke konferencije za novinstvo, izrekao otrplike sljedeće: »Za nekoliko minuta izdat ću naredbu da se bombardira Rusija.« Ako tekstovi uopće nešto govore, onda je taj tekst sasvim jednoznačno iskazao, da će govorik kratko poslije svoje izjave narediti da se na teritorij Sovjetskog Saveza ispale projektili s atomskim punjenjem. Onda je Reagan objasnio novinarima da je to samo bila šala. Navodno je izrekao rečenicu, za koju nije mislio ono što ona znači. Dakle, svaki bi se primatelj iskaza, koji bi bio pomislio da se *intentio auctoris* podudara s *intentio operis*, bio prevario.

Reagan je potom bio kritiziran ne samo zato što je izrekao nešto što nije htio reci (predsjednik Sjedinjenih Američkih Država ne smije sebi dopustiti takve igrarije), nego prije svega zato što je navodno iskazujući ono što je rekao, iako je porekao da mu je bila namjera to izreći, faktički to ipak izrekao, odnosno da je nagovijestio mogućnost kako je to ipak bio mogao reci, samo da je imao hrabrosti da to iskaže, te da je to mogao i izvesti na osnovi performativnih uvjeta povezanih sa svojim položajem.

Ta se priča odvija još u okviru normalne razgovorne interakcije što se sastoji od tekstova koji se medusobno korigiraju. Pokušajmo je preinačiti u priču u kojoj su i reakcija publike i Reaganova korekcija dijelovi jedinstvenog samostalnog teksta, u priču koncipiranu s namjerom da se čitatelja suoči s različitim mogućnostima interpretacije. Primjerice u sljedeću priču:

- to je priča o čovjeku koji sebi dozvoljava šalu;
- priča o čovjeku koji sebi tu šalu dopušta u nezgodno vrijeme;
- priča o čovjeku koji se šali, a zapravo izriče prijetnju;
- priča o tragičnoj političkoj situaciji, u kojoj se i bezazlene šale mogu uzeti ozbiljno;
- priča o tome kako šaljiv iskaz može poprimiti različita značenja, već prema tome tko ga izriče.

Ima li ta priča samo jedno jedino značenje, ili sva značenja koja su upravo navedena, ili pak samo neka značenja, privilegirana s obzirom na »ispravnu« interpretaciju?

Derrida mi je 1984. godine poslao pismo s obaviješću da s nekolicinom prijatelja osniva College International de Philosophie, te me zamolio za pismenu podršku svoje nakane. Ja se kladim da je Derrida vjerovao:

- da sam ja morao polaziti od toga da on govori istinu;
- da sam njegov program morao čitati kao univoknu poruku, kako s obzirom na ono što se ticalo sadašnjosti (faktičko stanje) tako s obzirom na ono što se odnosilo na budućnost (planovi autora pisma);
- da se potpis koji je očekivao na kraju mojega dopisa morao uzeti ozbiljnije od njegova potpisa na kraju »Signature, événement, contexte« (Derrida 1972)¹⁰.

Naravno da je Derridino pismo za mene moglo poprimiti i druga značenja i da me je moglo navesti na sumnjičava nagadanja o tome što je on to meni htio »dati na znanje«. Svejedno bi svako drugo (čak i ovako paranoično) interpretativno zaključivanje uvijek počivalo na prepoznavanju prve značenjske razine poruke, to jest doslovne.

Sam Derrida upozorava u svojoj *Gramatologiji*¹¹ na okolnost da bez

¹⁰ Jacques Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris 1972

¹¹ Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Paris 1967

cjelokupnog instrumentarija tradicionalne kritike svako čitanje dospijeva u opasnost da se rasprši u svim smjerovima i legitimira bilo koju interpretaciju. Naravno, nakon što je prozborio o tom nužnom »guard-rail« interpretacije, Derrida dodaje kako on doduše čuva interpretaciju, ali ga ne otvara.

Nitko nije naklonjeniji ideji otvorene interpretacije od mene; ipak, problem nije u tome da se ustanovi ono što se mora otvoriti da bi se zaštitilo, nego više u tome što se mora zaštititi, da bi se otvorilo. Da bismo interpretirali priču o Reaganu, pa makar i samo u njezinoj pripovijedanoj verziji, te da bismo imali pravo ekstrapolirati iz nje sva moguća značenja, moramo po mom mišljenju najprije shvatiti da je predsjednik SAD izrekao — u gramatičkom smislu rečeno — da hoće bombardirati Sovjetski Savez. Sve dok to ne razumijevamo, nećemo pojmiti ni to da se on šalio.

Dopuštam da to načelo može zvučati ako ne konzervativno, onda u najmanju ruku banalno, ali ne bih ni pod koju cijenu htio odstupiti od njega. Uvjerenje o tome da se od toga ne smije odstupiti leži danas u temelju mnogih rasprava o značenju i smislu, o mnoštvenosti značenja, o slobodi interpretacije, o biti teksta, ukratko o biti semioze.

1.4. Semantički čitatelj i kritički čitatelj

Ponajprije moramo pojasniti razliku, koja je već možda shvatljiva na temelju mojih ranijih radova, ali je možda potrebno daljnje preciziranje. Nužno je postaviti razliku između semantičke interpretacije i kritičke interpretacije (ili pak, ako hoćemo tako, između semiozijske i semiotičke interpretacije).

Semantička ili semiozijska interpretacija učinak je procesa u kojem primatelj ispunjava tekst smislom, s obzirom na njegovu linearu manifestaciju. Kritička ili semiotička interpretacija jest nasuprot tomu ona s pomoću koje pokušavamo objasniti na osnovi kojih strukturnih značajki tekst može proizvesti te (ili neke druge) semantičke interpretacije.

Tekst se može interpretirati i semantički i kritički, međutim samo neki tekstovi (obično oni s estetičkom funkcijom) predviđaju oba tipa tumačenja. Ako na pitanje, gdje je mačka, ja kažem: »Mačka leži na prostirajuću«, tad sam predvidio samo jedno semantičko tumačenje. Ali ako je govornik tog iskaza Searl, koji pokušava svratiti pažnju na više značna svojstva tog iskaza, onda on predviđa i kritičku interpretaciju.

Ako dakle kažemo da svaki tekst predviđa modelskog čitatelja, onda to teoretski znači, a u nekim slučajevima i eksplicitno, da on predviđa dvoje: naivnog (semantičkog) modelskog čitatelja i kritičkog modelskog čitatelja. Kada primjerice Agatha Christie u »Ubojstvu Rogera Ackroyda« uvodi pripovjedača koji se kasnije ispostavlja kao ubojica, naivni čitatelj je naveden da najprije osumnjiči druge. Ali kada pripovjedač na kraju poziva da još jedanput pročitamo njegov tekst kako bismo otkrili da on svoj zločin zapravo nije prikrio, nego da naivni čitatelj jedino nije pazio na njegove riječi: U tom slučaju spisateljica poziva kritičkog čitatelja da se divi spretnosti kojom je tekst zaveo naivnog čitatelja na stranputicu (sličan postupak je primijenjen i u Allaisovoj noveli koju sam analizirao u *Lector in fabula*¹²).

Sada bih htio reflektirati neke konstatacije Richarda Rortya (1982)¹³ koji kaže da u našem stoljeću postoje ljudi što pišu kao da na svijetu postoje samo tekstovi. Rorty razlikuje dvije vrste textualizma. Prva je ona čiji sljedbenici ignoriraju intentio auctoris, odnoseći se prema tekstu kao da je u njemu sadržano povlašteno načelo unutarnje koherencije, dovoljan razlog učinaka što ih izaziva u pretpostavljenom idealnom čitatelju. Primjer za drugu vrstu su oni kritičari što svaki »reading« poimaju kao »misreading« te, kako veli Rorty, ne propituju ni autora ni tekst o njihovim namjerama nego »tako dugo mlate po tekstu, dok konačno ne stane u njihove šablone«.

¹² Umberto Eco, *Lector in fabula*, Milano: Bompiani 1979

¹³ Richard Rorty, »Idealism and textualism«, in: *Consequences od Pragmatism*, Minneapolis: University od Minnesota Press 1982

Njihov uzor nije, prema Rortyu, »sakupljač čudnovatih predmeta koji ih rastavlja da bi vidio kako funkcioniraju, i koji se u načelu ne brine za to kojoj izvanjskoj svrsi oni služe, nego psihanalitičar što neki san ili šaljivu dosjetku bez razmišljanja tumači kao simptom želje za ubijanjem« (1982: 151). Obadvije pozicije Rorty smatra oblicima pragmatizma (pri čemu on pod pragmatizmom podrazumijeva odbijanje da se u istinu vjeruje kao odgovaranje stvarnosti - a pod stvarnošću, ako ga dobro razumijem, i referenta nekog teksta i namjere njegova empirijskog autora), te piše da je prvi tip teoretičara meki pragmatičar, jer dijeli mišljenje da postoji tajna koja, čim je proniknemo, omogućuje da tekst razumijemo u izravnom smjeru - tako da je kritika za njega u manjoj mjeri stvaranje nego otkrivanje. Jak pragmatičar, nasuprot tomu, ne pravi razliku između otkrivanja i proizvodnja.

To razlikovanje čini mi se previše linearnim. Ne slijedi da oslabljeni pragmatičar, tražeći tajnu nekog teksta, mora htjeti interpretirati tekst na »ispravan način«. Radi se u prvom redu o tome da shvatimo je li tu riječ o semantičkoj ili o kritičkoj interpretaciji. Oni čitatelji što, kako to metaforički kaže Wolfgang Iser (1976:1)¹⁴, u tekstu traže »figuru u sagu«, još jedinu skrivenu tajnu, nalaze se sasvim izvjesno u potrazi za semantičkom interpretacijom, koju još treba otkriti. No, kritičar koji traga za tajnim kôdom, pokušava vjerojatno definirati strategiju što će proizvesti beskonačno mnogo vrsta pristupa da se neki tekst pojmi na semantički ispravan način. *Kritički analizirajući Uliksa znači pokazati dokle je i koliko je Joyce postupao na jedan način što je dovelo do mnogih alternativnih figura u njegovu sagu, bez odluke o tome koja je najbolja. Naravno da i kritičko čitanje operira sa nagadanjima i da je abduktivno, zbog čega ni tvrdnja o »otvorenom idiolektu« toga Joyceova djela (dakle ispostavljanje strateške matrice na temelju koje to djelo omogućuje mnoge semantičke interpretacije) nikada ne može biti jedina i konačna. Mora se međutim razlikovati utopija jedne semantičke interpretacije i teorija kritičke interpretacije (koja sebe poima boljom, ali ne i nužno jedinom) kao objašnjenja o tome zašto neki tekst dopušta višestruke semantičke interpretacije ili navodi na njih.

Zato ja ne mislim da prvi tip tekstualista, kako ga opisuje Rorty, mora bezuvjetno biti tzv. »meki« pragmatičar: Njegova predodžba o tome »što jest slučaj« dovoljno je fleksibilna. (Pada u oči da je za Rortya meki pragmatičar onaj tko ima jaku predodžbu o spoznaji, dok je jaki pragmatičar zapravo sljedbenik *mekog mišljenja*.) S druge strane ne vjerujem da se Rortyjeva jakog pragmatičara može shvatiti kao stvarnog pragmatičara, jer taj se »misreader« koristi tekstrom da bi u njemu pronašao nešto što leži izvan teksta, nešto zbiljskije od samog teksta — naime mehanizme značenjskog lanca. U svakom slučaju jak pragmatičar, koliko god bio jak pragmatičar, nije tekstualist, jer njega pri čitanju nekog teksta kao da više zanima sve drugo od naravi pročitanog teksta.

1.5. Interpretacija i uporaba tekstova

Jedan od najotvorenijih zagovaratelja jakog tekstualizma, Joseph Hillis Miller (1980: 611)¹⁵, piše: »Interpretacije dekonstruktivističke kritike nisu nikakvo samosvojno podvrgavanje teksta u ime neke subjektivne teorije, nego su determinirane samim tekstom.«

U knjizi *Lector in fabula* predložio sam da se pravi razlika između interpretiranja i uporabe tekstova, a kao ispravnu interpretaciju označio sam onu koju je ponudio Derrida o Poeovu »Ukradenom pismu« (»Le facteur de la vérité«¹⁶). Derrida piše da mu je u njegovoju psihanalitičkoj interpretaciji polemički usmjerenoj protiv Lacana stalo do toga da analizira

¹⁴ Wolfgang Iser, *Der Akt des Lesens*, München: Fink Verlag 1976

¹⁵ Joseph Hillis Miller, »Theory and practice«, *Critical Inquiry* VI, 4, 1980

¹⁶ Jacques Derrida, in: *Poétique* 21, 1975

nesvjesno teksta, a ne nesvjesno autora. Spomenuto pismo biva pronađeno u držaču za karte što je visio nad svodom kamina o jednom mјedenom držaču. Nije važno do kakvih zaključaka dolazi Derrida u vezi s položajem pisma. Činjenica da mјedeni držač i središte kamina pripadaju opremi mogućeg svijeta, opisanog u Poeovoj pripovijesti, i da je Derrida, kako bi mogao čitati pripovijest, morao voditi računa ne samo o engleskom riječniku već i u mogućem svijetu prikazanom u toj priči.

U tom smislu sam ja ustrajao na razlikovanju između interpretacije i upotrebe nekog teksta, rekvavi da je kod Derride riječ o interpretaciji, dok postupak Marie Bonaparte¹⁷, koja je tekst samo iskoristila ne bi li iz njega izvela zaključke o Poeovu privatnom životu, radeći pri tome i s vantekstualnim biografskim podacima, predstavlja puku uporabu teksta. To je razlikovanje korisno za objašnjenje razlike između potrage za intentio operis (Derrida) i podvrgavanja teksta intentio lectoris (Bonaparte).

Derridina se interpretacija oslanja na tekst, neovisno o namjerama empirijskog autora Poea, zato što tekst potvrđuje, a ne isključuje, da središte kamina stoji u žarištu pripovijesti. Moguće je previdjeti to središte kamina pri prvom čitanju teksta, ali na njegovu kraju se ne možemo više držati kao da smo ga previdjeli, osim ako ne pripovijedamo neku drugu priču. Augustin je u *De doctrina christiana* napisao da je interpretacija što se na jednoj točki teksta čini plauzibilnom, samo onda prihvativija, kad je na nekom drugom mjestu teksta ili potvrđena ili barem nije dovedena u pitanje. To je ono što mislim pod intentio operis.

[Borges je jedanput napisao da se *De Imitatione Christi* može i treba čitati kao da potječe od Célinea. To je sjajan prijedlog za igru što naginje k maštovitoj uporabi tekstova. Ipak takva igra nema oslonca u intentio operis. Ja sam pokušao slijediti Borgesov poticaj i našao sam kod Tome iz Kempisa mesta koja je mogao napisati pisac *Putovanja na kraj noći*: »Milost ljubi jednostavne i niske stvari, ne gade joj se tvrde i trnovite; ona ljubi nečistu odjeću.« Dovoljno je samo milost zamijeniti nesrećom. Međutim jedna stvar ne funkcioniра kod takvog čitanja: druga se mesta u *De Imitatione Christi* ne daju čitati u toj opciji. Čak kad bismo nasilno htjeli svaku rečenicu svesti na enciklopediju Europe između dvaju ratova, igra se ne bi mogla voditi dugo. Sasvim je drukčije kad se okrenemo enciklopediji srednjovjekovlja i kategorije djela interpretiramo srednjovjekovno: tad sve funkcioniра i ima smisla na s tekstrom koherentan način. Čak ako i ne vodimo računa o intentio auctoris i ne znamo tko je Toma od Kempisa, ostaje ipak intentio operis koja se otvara čitatelju opskrbljrenom zdravim razumom.]

27

3. program
hrvatskog
radija

1.6. Interpretacija i nagadanja

Čitateljeva inicijativa je u nagadanjima o intentio operis. Ta nagadanja moraju biti potvrđena kompleksom teksta kao organske cjeline. Ali to još ne znači da se o nekom tekstu može imati samo jednovrsno nagadanje. U načelu postoji ih beskonačno mnogo. U konačnici se ta nagadanja ipak moraju potvrditi na kongruenciji teksta, a ona će neka preuranjena nagadanja nužno odbaciti kao pogrešna.

Tekst je mehanizam koji nastoji proizvesti svojeg modelskog čitatelja. Empirijski čitatelj je čitatelj što izriče nagadanja o modelskom čitatelju kojeg postulira tekst. To znači da empirijski čitatelj ne izriče nagadanja o empirijskom autoru nego o modelskom autoru. Modelska autor je onaj autor koji, kao svoju tekstualnu strategiju, nastoji proizvesti određenog modelskog čitatelja.

To je upravo točka u kojoj se podudaraju potraga za intentio auctoris i intentio operis. One se podudaraju barem u tom smislu što (modelski)

¹⁷ Marie Bonaparte, *Psychanalyse et anthropologie*, Paris: PUF 1952

autor i djelo (kao koherencija teksta) tvore virtualnu točku, na koju se usmjerava naglašanje. Tekst je manje parametar za potvrdu interpretacije nego objekt što ga sama interpretacija stvara u cirkualnom pokušaju da se potvrdi na onome što konstituira. Hermeneutički krug par excellence, bez ikakve sumnje! Postoji naime modelski čitatelj željezničkog vozognog reda, i postoji modelski čitatelj *Finnegan's Wake*. Ipak činjenica da *Finnegan's Wake* predviđa modelskog čitatelja sposobnog da pronade beskonačno mnoge načine čitanja, ne znači da samo djelo ne posjeduje tajni kód. Taj se tajni kód sastoji u skrivenoj volji — a ona se očituje kada ju se prevede u pojmovne tekstualne strategije — da se proizvede onaj čitatelj koji ima slobodu odvažiti se na sve interpretacije koje nasluti, ali je prisiljen popustiti kad tekst ne potvrdi užitak njegovih najsmioniјih interpretacija.

1.7. Falsifikacija krivotumačenja

Ovdje bih htio postaviti neku vrstu Popperova načela, ali ne da bih legitimirao dobre interpretacije već da bih delegitimirao loše. Joseph Hillis Miller (1970-tih)¹⁸ piše: »Nije točno da ... su sve interpretacije podjednako valjane ... Neka su tumačenja sa sigurnošću kriva ... Otkriti jedan aspekt djela nekog autora često znači ignorirati druge ili ih ostaviti tamnima. Neka tumačenja zahvaćaju strukturu teksta dublje od ostalih.« Zbog toga tekst mora služiti kao parametar svojih interpretacija (čak i ako svaka nova interpretacija obogacuje naše razumijevanje, teksta ili — drugčije rečeno — čak ako je svaki tekst uvijek zbroj svojih linearnih manifestacija i tumačenja). Moramo doduše, da bismo mogli uporabiti neki tekst kao parametar njegovih interpretacija, dopustiti da, barem na trenutak, postoji jedan jezik kritike što fungira kao metajezik i omogućuje usporedbu između teksta, njegove cjelokupne povijesti i novih interpretacija. Ja mogu shvatiti da će takva pozicija izgledati ofenzivno neopozitivistička. Upravo protiv takve predodžbe interpretacijskog metajezika razvio je Derrida pojmove dekonstrukcije i odstupanja. Ali ja ne tvrdim da je pri tome riječ o metajeziku koji bi bio različit od normalnog jezika. Ja jedino tvrdim da pojам interpretacije iziskuje da se jedan dio jezika uporabi kao tumač za neki drugi dio istog jezika. To je u osnovi Peirceovo načelo interpretacije i beskonačne semioze.

Kritički metajezik nije nikakav poseban jezik različit od predmetnog jezika. On je dio tog predmetnog jezika, i u tom smislu on je funkcija koju ispunjava svaki jezik dok govorci o samome sebi. Jedini dokaz o ispravnosti moje pozicije leži u proturječnoj naravi suprotne pozicije.

Uzmimo da postoji teorija što tvrdi da je svako tumačenje nekog teksta krivo tumačenje. Uzmimo nadalje da postoje dva teksta, alfa i beta, alfa-teksat damo nekom čitatelju da bi ga krivotumačio, i to krivotumačenje izrazio u nekom tekstu sigma. Pokažimo sad tekstove alfa, beta i sigma nekom čitatelju s normalnim razumijevanjem jezika. Objasnimo X-u da je svako tumačenje teksta krivotumačenje. Pitajmo ga konačno da li je sigma krivotumačenje alfa- ili beta-teksata.

Prepostavimo da X kaže da je sigma krivo tumačenje beta-teksata. Moramo li reći da je u pravu?

Prepostavimo da X kaže da je sigma krivotumačenje alfa-teksata. Moramo li reći da je u krivu?

U oba bi slučaja netko tko odobrava ili ne odobrava odgovore X-a time ujedno pokazao da on vjeruje da tekst kontrolira i selekcionira ne samo svoje interpretacije već i svoje krive interpretacije. Tko dakle odobrava ili ne odobrava te odgovore ponaša se kao netko tko ne dijeli mišljenje da je

svako tumačenje krivotumačenje jer on koristi tekst kao parametar za određivanje njegovih dobrih i ispravnih interpretacija. Svaka naznaka odobravanja ili neodobravanja povodom odgovora što ih daje osoba X pretpostavlja s naše strane neku prethodnu interpretaciju alfa-teksta koju moramo jedino smatrati ispravnom ili pak povjerenje u metakritički jezik koji koristimo da bismo rekli zašto je sigma-tekst krivotumačenje alfa-teksta, a ne beta-teksta.

Osjećamo se kao ošamućeni pred tvrdnjom da o nekom tekstu postoje samo krivotumačenja, osim u jednom slučaju (dobre) interpretacije od strane onoga tko je jamac da su sve drugo krivotumačenja. Međutim to se proturječje ne može izbjечi: Tako se branitelj teorije o krivotumačenjima izlaže opasnosti da se ispostavi kao netko tko više od ostalih zastupa mišljenje da tekst daje prednost jednoj interpretaciji kao boljoj od ostalih.

To se proturječje može izbjечi samo putem oslabljene verzije teorije krivotumačenja, naime tako da se izraz »krivotumačenje« uzme kao da ima metaforički smisao. Međutim postoji i radikalnija mogucnost. Potrebno je samo uzeti da je svaki odgovor osobe X ispravan. Tekst sigma tada može biti krivotumačenje i alfa- i beta-teksta, kako god hoćemo. U tom slučaju bi bilo moguće krivotumačenje bilo kojeg drugog teksta. Sigma bi bez svake sumnje bio poseban, i to vrlo autonoman tekst. Ali zašto bi ga trebalo shvaćati kao krivotumačenje nekog drugog teksta? Ako je on krivotumačenje svakog teskta, onda nije ni jednog: Sigma-tekst bi imao vlastitu opstojnost i ne bi mu trebalo nikakvog daljnog teksta kao parametra.

To je svakako elegantno rješenje, ali u njemu leži jedna mala kvakica: ne bi tad bilo nikakve teorije interpretacije teksta. Bilo bi doduše tekstova, ali ni jedan drugi tekst ne bi mogao govoriti o njima. Svaki tekst bi govorio nešto, ali nitko se više ne bi usudio reći *što* taj tekst govorи.

Ta bi pozicija bila vrlo koherentna, ali bi se izjednačila s likvidacijom pojmove tumačenje i tumačivost. Tad bi se u najboljem slučaju još moglo reći da netko na neki način rabi tekstove kako bi proizveo novi tekst. Međutim čim bi nastao taj tekst, o drugima bismo još samo mogli govoriti kao o nepreciznim stimulatorima koji su na neki način utjecali na proizvođenje novog teksta, jednakovrijedni sa svim ostalim fiziološkim i psihološkim procesima, koji doduše sigurno stoje u iskonu nekog teksta u nastajanju, ali obično ostaju izvan pažnje kritike jer joj nisu dostupni — ako apstrahiramo od slučajeva kad se netko upušta u biografsko brbljanje i kliničko-psihanalitičke konjekture.

1.8. Zaključak

Ako dijelimo načelo tumačivosti kao i načelo nezavisnosti tumačenja od intentio operis, onda se time zasigurno ne isključuje suradnja primatelja. Već i sama činjenica da se konstrukcija tekstualnog objekta stavlja pod znak interpretatorova nagadanja, pokazuje da su intentio operis i intentio lectoris medusobno povezane. Branimo li interpretacije od uporaba tekstova, time ipak nije rečeno da se tekstovi ne smiju iskoristavati. Ipak njihova slobodna uporaba nema nikakve veze s interpretacijom, čak ni onda kad i uporaba i interpretacija polaze od nekog temeljnog teksta, makar i prividno.

Uporaba i interpretacija su zasigurno dva apstraktna modela. Svako je čitanje uvijek učinak nekog miješanja tih dvaju postupaka. Može se dogoditi da neka igra, započeta kao uporaba teksta, završi kao rasvjetljavajuća i kreativna interpretacija — i obrnuto. A može se također dogoditi da neko krivotumačenje oslobođi tekst od naslaga mnogih prethodnih kanonskih interpretacija, razotkrije u njemu nove aspekte i da ga konačno, u skladu s njegovom intencijom, oslabljenom i zatamnjrenom mnogim intencijama čitatelja — skrivenim iza otkrivene autorove intencije - bolje i produktivnije interpretira.

Postoji konačno i neka vrsta pretekstualnog čitanja, što nastupa u obliku nepromišljene uporabe teksta, kako bi pokazalo koje sve mogućnosti neograničene semioze i odstupanje leže u jeziku. U tom slučaju

pretekstualno čitanje obavlja filozofske funkcije, a to se izgleda tiče primjera za dekonstrukciju što ih navodi Derrida. Međutim »dekonstrukcija se ne sastoji u tome da se krećemo od jednog do drugog pojma, nego u tome da se uruši onaj pojmovni poredak ili pak pojmovni nered, pomoću kojeg se tekst artikulira« (Derrida 1972). Derrida je dakle jasniji od deridjanizma. Ja vjerujem da postoji razlika između te filozofske igre (čiji ulog nije pojedinačni tekst, već spekulativni horizont što se razotkriva tom igrom) i odluke da svoju metodu primijenimo na književnu kritiku — ili da tu metodu učinimo kriterijem svakog interpretacijskog čina.

Preveo Borislav Mikulić